

- ²¹Miller D.E., Miller L.T. Survivors: an oral history of the Armenian genocide. – California, 1999.
- ²²Αμαντος Κ. Σχέσεις Ελλήνων και Τούρκων. – Τ. 1. – Αθήνα, 1955. – Σελ. 144, 156, 161.
- ²³Αμαντος Κ. Η αωαγνώρισις υπό των Μωαμεθανών θρησκευτικών και πολιτικών δικαιωμάτων των χριστιανών και ο ορισμός του Σινάν Πασά // Ηπειρωτικά Χρονικά. – Τ. 5. – Ιωάννινα, 1930. – Σελ. 197 – 210.
- ²⁴Гордлевский В. А. Государство Сельджукидов Малой Азии. – Избранные сочинения. В 4 тт. – Т. 1. Исторические сочинения. – М., 1960. – С. 48.
- ²⁵Oberhammer E. Die Türken und das osmanische Reich. – Berlin - Leipzig, 1917. – S 87.
- ²⁶Βογιατζίδης Ι. Ιστορικά Μελέτα, Ι, Εκτουρκισμός και εξισλαμισμός των Ελλήνων κατά τον μεσαίωνα. // ΕΕΦΣΠΟ. – Τ. 2. – Θεσσαλονίκη, 1932. – Σελ. 95 – 152.
- ²⁷Werner E., Markow W. Geschichte der Türken. – Berlin, 1979. – S. 56.
- ²⁸Werner E. Das Sultanat von Konya im 13 Jahrhundert // Byzantinsche Forschungen. – Т. 4. – Amsterdam, 1972. – S. 112.
- ²⁹Cahen C. Der Islam. – Berlin, 1992. – S. 258.
- ³⁰Χωνιάτης Μ. Μιχαήλ Ακομινάτου του Χωνιάτου το σωζόμενα. – Αθήνα, 1986. – Σελ. 217.
- ³¹Βρυνένιος Ν. Εκδ. Meineke. – Bonn, 1936. – Σελ. 66 – 67.
- ³²Φωτιάδης Κ. Οι εξισλαμισμοί της Μικράς Ασίας και οι κρυπτοχριστιανοί του Πόντου. – Θεσσαλονίκη, 1993. – Σελ. 652.

Дмитро РОЗОВИК

Київ

ПОЗАШКІЛЬНА КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ РОБОТА В УКРАЇНІ У 1917 – 1920 роках

Складовою частиною політики культурного будівництва урядів України в 1917 – 1920 рр. було питання ліквідації неписьменності серед дорослого населення та підвищення його загальнокультурного рівня.

Неписьменність або малограмотність серед дорослого населення сягала 70 – 85%.

Широкомасштабну боротьбу з цим явищем спочатку на громадських засадах, а потім і на правовому державному рівні розпочала проводити Центральна Рада.

Весною 1917 р. вона з Національного фонду виділила перші кошти на організацію мережі курсів з ліквідації неписьменності в групі населених пунктів України. Згодом, з утворенням уряду, дала розпорядження створити у структурі Генерального Секретаріату освіти Департамент позашкільної освіти й надала йому право готувати проекти різних законодавчих актів стосовно культурної роботи з дорослим населенням та організації практичної роботи.

Влітку 1917 р. Генеральний Секретаріат освіти і Департамент позашкільної освіти звернулися до всіх учителів, працівників культури, “Просвіт”, громадських організацій, місцевих органів влади з проханням надати допомогу по створенню культурно-освітніх установ для дорослого населення.

Цей заклик знайшов досить широку підтримку у масах. У містах і селах України розгорнулася енергійна робота по заснуванню курсів ліквідації неписьменності, недільних та вечірніх шкіл, груп грамотності.

Питання просвітництва дорослого населення, як одне із основних, неодноразово обговорювалося на численних всеукраїнських, губернських, повітових, міських, сільських та інших з'їздах, зібраннях робітників, селян, військових, працівників культури, представників земств і т.п.

Всеукраїнський з'їзд робітників влітку 1917 р. на основі виступів Д.Антоновича, В.Винниченка, С.Петлюри та інших доповідачів з питань державного й культурного будівництва, прийняв резолюцію про загальну ліквідацію неписьменності серед робітників і зобов'язав місцеві органи влади та адміністрації підприємств надавати цьому процесу матеріальну підтримку¹.

З'їзди селян Старокостянтинівського, Єлисаветградського, Васильківського, Переяславського, Уманського та багатьох інших повітів приймали ухвали про ліквідацію неписьменності серед міського й сільського населення, виділяли кошти для заснування груп грамотності, недільних шкіл, хат-читалень, біб-

ліотек, клубів, театрів, художньої самодіяльності. З'їзди зверталися також безпосередньо до громадян із закликком проявити високу національно-державну свідомість і самим брати активну участь у культурно-просвітницькій роботі, щоб якнайшвидше "... вийти з вікової темряви"².

Виконуючи постанову одного з таких з'їздів, жителі с.Вовчиці Бистрицької волості з Київщини за власні кошти відкрили вечірню школу, заборонили молоді ходити на досвідки, дорослим займатися вечорами розважальними іграми, а всім тричі на тиждень відвідувати школу, читати художню літературу й отримати початкову освіту³.

Активна позашкільна робота розгорнулася восени 1917 р. Після проголошення III Універсалу Генеральний Секретаріат освітніх справ І.Стешенко видав постанову, в якій підкреслювалося, що у нових історичних умовах, коли український народ реально приступив до побудови власної держави, всі без винятку громадяни УНР повинні стати освіченими людьми й постійно дбати про підвищення свого культурного рівня.

На реалізацію цієї постанови Центральна Рада виділила кошти, а місцеві органи влади, культурні й громадські організації посилили роботу по створенню нових культурно-освітніх закладів по містах, селах, на заводах, фабриках, в армії⁴.

Для новостворюваної мережі позашкільних культурно-освітніх установ гостро не вистачало педагогічних кадрів та організаторів і працівників культури. До того ж, крім професійної підготовки, вони повинні були мати ще й навички роботи з дорослим населенням. Це питання, зокрема, обговорювалося на нараді працівників позашкільної освіти республіки в січня 1918 р.

Виконуючи її рішення, уряд виділив 3,461 млн. крб. на відкриття курсів з підготовки ліквідаторів неписьменності і організаторів культурно-масової роботи у всіх губернських та повітових центрах, а також, видав розпорядження налагодити для всієї системи позашкільної освіти випуск спеціальної навчальної й методичної літератури⁵.

Помітний вклад у розвиток позашкільної освіти внесли народні або, як їх ще називали, громадські університети. Вони розпочали утворюватися в Україні з ініціативи Центральної Ради влітку 1917 р.

Народні університети надавали громадянам уже з певним освітнім рівнем різні знання з історії, літератури, права, економіки, сільського господарства та інших гуманітарних, та природничих наук. В університетах вели заняття викладачі вузів, відомі діячі науки та культури. Серед них, наприклад, Д.Дорошенко, В.Винниченко, С.Русова, Д.Багалій, С.Єфремов, Є.Чикаленко та багато інших⁶.

Якщо в добу Центральної Ради було закладено основи позашкільної освіти, то в період гетьманату вона продовжувала зміцнюватися й розвиватися далі.

Весною 1918 р. по розпорядженню гетьмана П.Скоропадського Рада Міністрів асигнувала на ліквідацію неписьменності 7,854 млн. крб., що було на той час досить великою сумою. Значні кошти на цю справу виділяли місцеві органи влади, профспілки, кооперативи, громадські організації, "Просвіти", меценати⁷.

Поряд з матеріальним забезпеченням позашкільної освіти Міністерство народної освіти та мистецтва продовжувало працювати над удосконаленням форм і методів проведення її в масах та підвищення їх практичної результативності.

Було створено мережу курсів грамотності, вечірніх, недільних шкіл, хат-читалень. Почали відкривати вечірні гімназії, професійні училища, загальноосвітні університети, читатися цикли лекцій з поглибленим ознайомленням слухачів з природничими й гуманітарними науками.

Особливо велика позашкільна робота у 1918 р. проводилася на Полтавщині. Тут губернське земство спільно з комісією позашкільної освіти, "Просвітою" виробило програму ліквідації неписьменності і асигнувало гроші на відкриття мережі вечірніх постійно діючих шкіл та курсів з ліквідації неписьменності.

Реалізуючи її, лише впродовж другої половини 1918 р. у містах і селах було відкрито 60 шкіл для дорослих та сотні курсів грамотності у населених пунктах краю. Для роботи у них були створені прискорені курси з підготовки учителів ліквідаторів неписьменності⁸.

Великого розмаху в період гетьманату набуло залучення населення до просвітництва через народні університети. Їх за півроку було створено понад 50 одиниць. Діяло також десятки тимчасових та мандрівних університетів.

Окремі університети, як наприклад, Полтавський міський народний університет, розпочали працювати за програмами перших курсів вузів, а їх слухачі отримали можливість після їх закінчення, навчатися в інститутах та державних університетах⁹.

Дальшу розбудову системи позашкільної освіти продовжувало і правління Директорії УНР. По його розпорядженню та підтримці культурної комісії Трудового Конгресу у весняні місяці 1919 р. на ліквідацію неписьменності було видано 29 млн. грн. Значні фінанси на цю ділянку роботи уряд УНР асигнував на підконтрольній йому території і у другій половині 1919-го та у 1920 р¹⁰

Посилюючи забезпечення позашкільної освіти педагогічними кадрами, Рада Народних Міністрів заснувала у Києві загальноукраїнський інститут інструкторів позашкільної освіти, який розпочав го-

тувати кваліфікованих кадрів та методистів-організаторів позашкільної культурно-освітньої роботи. А Міністерство народної освіти, у доповнення до цього, видало наказ ввести у всіх педучилищах, семінаріях, педінститутах, університетах спецкурс з методики організації та ліквідації неписьменності серед дорослого населення і профінансувало створення у повітових центрах Київщини, Полтавщини, Катеринослащині, Волині, Поділля двомісячних курсів для перепідготовки учителів, працюючих у системі позашкільної освіти¹¹.

Особливість нового етапу розвитку полягала в тому, що весною 1919 р., при допомозі уряду УНР, розпочали масово формуватися мандрівні народні університети як автономні, так і філії діючих стаціонарних університетів. До роботи у них були залучені кращі лекторські сили республіки, які читали населенню цикли різноматичних лекцій розрахованих на селян, робітників, військових, учителів, працівників культури і т.д. У кожній губернії діяло десятки мандрівних університетів¹².

Особливу увагу надавала Директорія питанню ліквідації неписьменності та підвищенню загального культурного рівня серед військових. За її розпорядженням було створено культурно просвітній відділ при інформаційному бюро армії УНР. Під його керівництвом при всіх військових частинах відкривалися гуртки грамотності, українознавчі курси, бібліотеки для коренізації армії. На ці заходи весною 1919 р. Рада Народних Міністрів асигнувала 200 тис. грн., а згодом ще один мільйон гривень. Фінансову допомогу армії на проведення у ній культурної роботи надавали громадські організації, шефи, наукові товариства, вузи і т.д.¹³

Емігрувавши за кордон весною 1919 р., а потім повторно наприкінці 1919-го і влітку 1920 р. Директорія за рубежем для українських емігрантів створила низку українських шкіл для дорослих у Стрільково, Тарнові, Ченстохові, Ланцуті. Заснувала у Відні й Празі вищі навчальні заклади та відкрила мережу інших культурно-освітніх установ¹⁴.

Поряд із ліквідацією неписьменності впродовж 1917 – 1920 рр. проводилася велика робота по підвищенню загального культурного й інтелектуального рівня дорослого населення. У цьому плані позитивну роль відігравали бібліотеки, хати-читальні та інші заклади цього спрямування, які несли просвітництво в маси.

В Україні за чотири роки утворилося 2256 великих стаціонарних бібліотек республіканського, губерньського, повітового значення. По селах відкрилося 11,2 тис. бібліотек, хат-читалень і практично на кожному підприємстві кімната читача¹⁵.

У розгортанні загальної культурно-масової й освітньої роботи внесли помітний вклад клуби, народні будинки, палаци культури. Їх масове заснування започаткувала Центральна Рада й процес їх будівництва або відкриття, незважаючи на економічні труднощі і громадянську війну, тривав весь період визвольних змагань. За чотири роки здебільшого у великих і середніх селах було відкрито 1857 добре обладнаних клубів, народних будинків, а в містах понад півтори тисячі¹⁶.

Підводячи загальний підсумок діяльності урядів України, громадських і культурних організацій по розгортанню позашкільної культурно-освітньої роботи слід зазначити, що за 1917 – 1920 рр. в Україні була створена міцна база по ліквідації неписьменності серед дорослого населення та підвищення його загального культурного рівня.

¹¹Вістник товариства “Просвіта” – 1917. – 30 липня.

¹²Нова Рада – 1917. – 11 травня; Народна воля – 1918. – 11 квітня; 13 квітня.

¹³Нова Рада – 1917. – 25 листопада.

¹⁴Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України) – Ф.2201. – Оп. 1. – Спр. 58. – Арк. 3.

¹⁵Нова Рада – 1917. – 9 січня.

¹⁶Земля і воля – 1917. – 18 листопада.

¹⁷ЦДАВО України – Ф.2201. – Оп.1. – Спр.272. – Арк.5.

¹⁸Полтавские новости – 1918. – 15 июня; 8 ноября.

¹⁹ЦДАВО України – Ф. 1009. – Оп.1 – Спр.11 – Арк.101; Полтавские новости – 1918. – 20 октября.

²⁰ЦДАВО України – Ф.3643. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.21; Спр.200. – Арк.41.

²¹ЦДАВО України – Ф.2582. – Оп.3. – Спр.8. – Арк.25; Спр.19. – Арк.3; Волинське життя – 1919. – 18 лютого.

²²Лубенщина – 1919. – 12 січня.

²³Життя Поділля. – 1919. – 20 березня.

²⁴ЦДАВО України – Ф.2582. – Оп.2. – Спр.27. – Арк.106; Спр.7. – Арк.31; спр.94. – Арк.1, 2, 3.

²⁵ЦДАВО України – Ф.166. – Оп.2. – Спр.133. – Арк.27, 102.

²⁶ЦДАВО України – Ф.166. – Оп.2. – Спр.133. – Арк.51, 53.